

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI POLITICĂ A PRIMELOR FORMAȚIUNI STATALE ROMÂNEȘTI

Apariția și închegarea primelor formațiuni statale autonome din bazinul carpato-dunărean a fost posibilă numai după destrămarea caganatului avar, care timp de aproape 250 de ani a exercitat o dominație despotică peste vaste teritorii ale Europei centrale și estice. Crearea acestor formațiuni statale autonome de către populațiile sau popoarele supuse, printre care se aflau și românii, a fost fără îndoială rezultatul unui îndelungat proces istoric la care au contribuit atât factorii interni, cât și cei externi.

Repetatele lupte cu francii (791—796), ducând în cele din urmă la alungarea avarilor spre est de Tisa și la înființarea Mărcii de răsărit a Imperiului carolingian, la care se adaugă conflictele avarilor cu bulgarii, aceștia reușind, treptat, sub hanii Krum și Omurtag, să-și extindă stăpînirea pînă la vărsarea Tisei în Dunăre, au provocat schimbări structurale de ordin politic, social, economic și militar pe întreg teritoriul fostului caganat¹. Dar repetatele înfrîngerii militare și grelele

¹ *Annales regni Francorum et Einhardi*, ad a. 791, 795, 796; *Annales Lauresheimenses*, ad a. 791, 795, 796; Suidas, *Lexicon*, ed. A. Adler, Leipzig, 1928, p. 483; S. Szádeczky-Kardoss, în *Opuscula Byzantina*, Szeged, I, 1972, p. 105 sqq; A. Kol-lautz — U. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes*, Klagenfurt, II, 1970, p. 13 sq, 396 sq, 405 sq. Într-o versiune nouă a lui *Scriptor Incertus* de Leone Armenio cf. H. Grégoire, în *Byzantion*, 11, 1936, p. 423 și *F.H.D.R.*, 4, 1982, p. 8 se precizează că avarii și slaviniile din juț (Timocianii și Obrodiții) au fost chemați în ajutor împotriva bizantinilor de către Krum pentru bani, deci ca mercenari și nu ca supuși ai bulgarilor, cum lasă să se înțeleagă Suidas. Dealtfel, Omurtag, fiul lui Krum, va avea repetate conflicte cu timocianii și obrodiții, ori cu aliații acestora, francii și, eventual, cu avarii (cf. *Annales Fuldenses*, ad a. 818, 822, 824, 825, 826, 827, 829), pînă cînd va reuși să încheie pace cu ei. Cu ocazia uneia dintre aceste lupte s-a înecat în Tisa și tharcanul Onegavon. Din contextele acestor relatări nu rezultă că bulgarii ar fi exercitat o dominație în Banat și Voivodina, unde erau încă stăpîni avarii. Cf. A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, București, 1939, p. 56 sqq, cu bibliografia mai veche și discutarea diverselor opinii; A. Grecu (P. P. Panaitescu), în *Stud.Cerc.St.Med.*, I, 1950, p. 223 sq, Omurtag a putut întreprinde aceste expediții către apus, deoarece încheiase în 814 pace cu bizantinii pe timp de 30 de ani (cf. Genetios, 41; H. Grégoire, *Byzantion*, 9, 1934, p. 782 sq). Se pare că tot atunci Omurtag a adoptat creștinismul de tip iconoclast, după cum ar rezulta din două medalioane de aur pe care este reprezentat Omurtag tînăr, purtînd pe cap o coroană cu cruce, iar în mîna dreaptă avînd o cruce (cf. I. Iordanov, în *Numismatica*, 4, 1976 și *Istoria Bulgariei*, II, Sofia, 1981, p. 151, iar pentru imitarea monedelor împăraților iconoclaști Leon III și Constantin V cf. N. Lihacev, în *Byzantion*, 11, 1936, p. 471). Altă interpretare a acestor reprezentări nu poate fi dată, numai în cazul că se va dovedi că cele două medalioane sînt falsuri moderne, ceea ce nu credem că este cazul. După nume nu ar fi exclus ca și hanii bulgari Sabinus (763—765) și Paganus (765) să fi fost creștini, dar în mod sigur hanul Telerig a fost încreștinat la Constantinopol în anul 777, căsătorindu-se tot atunci cu o prințesă bizantină. Pentru succesiunea hanilor bulgari în sec. VIII cf. S. Runciman, în *Ancient Bulgaria*, 2, Nottingham, 1983, p.

232 sq, iar pentru adoptarea creștinismului și relațiile cu Bizanțul cf. D. Angelov, *Ancient Bulgaria*, II, p. 202 sqq. Semnificativă pentru prezența creștinilor la curtea și cancelaria hanilor bulgari este folosirea scrierii și a limbii grecești (în principal de către preoți și călugări), dar mai ales folosirea de către Krum și Boris-Mihail a titlului de „...principe prin grația lui Dumnezeu“ (cf. H. Grégoire, *Byzantion*, 1933, p. 666 și 1934, p. 782 sq). Persecutarea unor creștini de către neofitul Omurtag, relatată de către Synaxariul din Constantinopol (cf. H. Grégoire, *Byzantion*, 9, 1934, p. 764 sq), este plauzibilă de vreme ce episcopii Manuel, Gheorghe și Petre, ori strategii Leon și Ioan, dimpreună cu alți 377 martiri, nu au voit să adopte iconoclasmul, mai ales că toți aceștia făceau parte din cei 10.000—40.000 de prizonieri luați de Krum din themele Tracia și Macedonia, după victoria de la Adrianopol și colonizați în anul 813 la nord de Dunăre. Deoarece Synaxariul precizează că „...acești sfinți, originari din diverse provincii și diverse locuri, locuiau la Adrianopol“, este foarte plauzibil ca ei să provină prioritar dintre coloniștii aduși în fortărețele de la granița cu Bulgaria în repetate rânduri (746, 755, 778, 809—810) de către împărații iconoclaști. Deși în 812 coloniștii se răscoală, mai ales cei aduși de împăratul Nikephor, iar unii dintre ei fug în themele de unde erau originari, se pare că mulți au rămas pe loc, fiind apoi luați ca prizonieri de către Krum dimpreună cu locuitorii Adrianopolului. Probabil că numărul armenilor printre aceștia a fost destul de mare, deoarece în anul 837, când coloniștii nord-dunăreni se răscoală împotriva bulgarilor, pentru a se întoarce în patrie, conducătorii lor erau mai ales armeni: Kordyles, Bardas, Tzantzes, Leo Gomoste (cf. N. Adontz, *Byzantion*, 8, 1933, p. 480 sq). Din izvoarele bizantine care relatează despre aceste evenimente (*Scriptor incertus*, p. 344 sq, *Georgios Monachos*, p. 817 sq, *Symeon Magister*, p. 615 sq, *Synax. Const.*, p. 414 sq) nu rezultă că bulgarii ar fi locuit sau ar fi avut garnizoane stabile la nord de Dunăre, ci, dimpotrivă, comitele bulgar Mihail, pe care H. Grégoire, *op. cit.*, p. 761, îl identifică cu cavcanul Isbulos, trece la nord de Dunăre pentru a potoli răscoala, dar este învins de răsculați, care îi înfrâng și pe ungurii chemați în ajutor de bulgari. Numărul coloniștilor traco-romani, macedoneni, armeni, sirieni, cilicieni și alți microasiatici, transferați la nord de Dunăre de către Krum, care aveau în frunte strategii și episcopi, se pare că nu a fost prea mult exagerat de izvoarele bizantine, deoarece ei au reușit rapid să-i înfrângă succesiv pe bulgari și unguri. Teritoriul unde au trăit timp de 25 de ani acești coloniști din „Macedonia“ nord-dunăreană ar putea fi localizat în zona Dunării de Jos și a Deltei, deoarece numai așa ne putem explica rapiditatea cu care s-au adunat pentru a lupta împotriva bulgarilor și ungurilor, dar mai ales pentru a se îmbarca în corăbiile care i-au transportat în Imperiul bizantin. Așezările în care au locuit aceștia erau asemănătoare cu cele ale autohtonilor de tip Dridu și Bucov, iar ascunderea depozitelor de unelte și arme din fier de la Bîrlögu, Curcani, Dragosloveni, Grumezoaia etc. (cf. infra nota 51) se pare că a fost cauzată de aceste lupte, la care a participat foarte probabil și populația autohtonă românească din zonă. Unele trăsături comune pe care le are ceramica de tip Dridu — Bucov (cf. E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 79 sq; M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, București, 1978, p. 60 sq), cu cea de tip Pliska — Preslav (cf. S. Vaklinov, *Gestaltung der altbulgarischen Kultur*, Sofia, 1977, p. 62 sqq) pot fi explicate prin geneza comună romano-bizantină, care a dus în final, pe parcursul secolelor, la o sinteză comună specifică civilizației bizantine, iar purtătorii acestei civilizații au fost de fapt un adevărat mozaic etnic. Atribuirea etnică a acestei ceramici numai bulgarilor sau slavo-bulgarilor nu are nici o bază istorică sau arheologică, deoarece de la ceramica lucrată cu mîna, atribuită slavilor timpurii, sau ceramica cenușie lustruită de tip Saltovo — Majatk, atribuită bulgarilor, pînă la ceramica de tip Pliska — Preslav e o cale lungă, ce reflectă un proces evolutiv îndelungat. La fel de greu de explicat și dovedit istoric și arheologic este evoluția bruscă, în cîteva decenii, de la bordei și iurtă, la palatele, basilicile și fortificațiile monumentale de la Pliska și Preslav, dacă se evită sau se omite voit rolul preponderent pe care l-a avut populația autohtonă romano-bizantină, creatoarea acestei civilizații, pe care au preluat-o treptat și bulgarii, ori slavii sud-dunăreni. Este regretabil că eminentii specialiști în bizantinologie și arheologie, deși cunosc izvoarele scrise și evidențele arheologice, prezintă cultura materială și mai ales expansiunea primului țarat bulgar în mod subiectivist. Pentru exemplificare este suficient să

pierderi suferite nu au dus la exterminarea avarilor, care vor mai fi amintiți în izvoarele scrise pînă în secolul X², ci numai la o accentuată scădere a puterii militare și foarte probabil la o fărîmițare a puterii politice în mai multe formațiuni autonome conduse de diverși capcani, tuduni și zoapani, care s-au desprins de sub autoritatea supremă a caganului. Izvoarele scrise apusene³ amintesc mai mulți capcani și tuduni (Theodorus, Zodan, Abraham, Isaac), încreștinați de către franci și care probabil au ajuns sub suzeranitatea acestora. Alți conducători avari, zoapanii Buela și Butaul, sînt amintiți într-o inscripție în limba tûrcă, dar cu litere grecești, de pe vasul nr. 21 din tezaurul de la Sinnicolaul Mare⁴. Acești zoapani

semnalăm hărțile care redau întinderea primului țarat bulgar, care se întindea, după aceștia, din Pannonia pînă la Volga și din Grecia pînă la nord de Carpații Păduroși, „expansiune” care nu are nici o justificare istorică sau arheologică (cf. S. Vaklinov, *op. cit.*, p. 228; D. Angelov, în *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas* (Arbeitsmaterial), s.v. *Bulgaria*, Berlin, 1980, p. 59, fig. 24; *Istoria Bulgariei*, II, Sofia, 1981, p. 114, 292), iar harta cu drumul sării (cf. p. 352) este o creație a cartografului, deoarece traseele pe care le prezintă nu au existat nici în vechime, nici azi. Pentru adevăratele trasee ale drumului sării, așa cum rezultă din documentele vremii, cf. P. Iambor, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 75 sqq, cu bibliografia mai veche. Nu cunoaștem nici un indiciu care ar sprijini exploatarea și valorificarea salinelor transilvănene de către bulgari. De altfel, sarea pe care la 892 (cf. *Ann. Fuld.*a. 892) o puteau vinde moravienilor provenea foarte probabil din marele depozit de sare de la Slankamen, care a funcționat încă din antichitate, cf. Acumincum, în *T.I.R.*, L. 34, Budapeșt, 1968, p. 23.

Fără îndoială că a existat o dominație bulgară la nord de Dunăre în secolul IX, dar problema care trebuie elucidată în mod judicios este cît de mult s-a extins ea și care a fost caracterul ei. Pentru relatările lui Anonymus din *Gesta Hungarorum* vezi mai jos.

² Constantin Porfirogenetul, *De Adm.Imp.*, cap. 30, ed. V. Grecu, în *Scriptores Byzantini*, București, 7, 1971, p. 48 sq; Szádeczky-Kardoss, *op. cit.*, p. 115 sq; P. Ratkoș, în *Študijsne Zvesti*, 16, 1968, p. 184 sq.

³ *Annales Mettenses*, ad a. 803; *Annales Einhardi*, ad a. 803, 805, 811; P. Ratkoș, *op. cit.*, p. 186 sq.

⁴ I. Banner — I. Jakabffy, *Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens*, Budapeșt, I, 1954, p. 445 sq, II, 1961, p. 200 sq, III, 1968, p. 219; R. Florescu — I. Miclea, *Tezaure transilvane*, București, 1979, cu bibliografia mai recentă.

Tezaurul a fost datat în diverse perioade ce se eșalonează între secolele V și XI, iar din punct de vedere etnic a fost atribuit pe rînd hunilor, avarilor, bulgarilor, ungurilor, pecenegilor, românilor etc. Cele mai multe argumente pledează însă în favoarea ipotezei că lotul principal de vase ce alcătuiesc tezaurul a fost făurit în atelierele bizantine în epoca împăraților iconoclaști (717—843), cînd stilul floral și animalier, dimpreună cu influențele orientale, în special persano-sasanide, era în plin avînt (cf. J. Strzygowski, *Altai — Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917, p. 1 sq și 54 sqq). Dacă la acestea mai adăugăm inscripția în limba tûrcă, inclusiv textele scrise cu rune (care după Stamen Mihailov ar fi în limba greacă), atunci cea mai plauzibilă ipoteză pare a fi aceea care atribuie tezaurul avarilor, datîndu-l în secolul VIII, eventual începutul secolului IX. Semnificativă în această privință ar fi de asemenea semnalarea de către Theophanes Continuatus (ed. Boor, 1883, p. 474, 11), în anturajul împărătesei Irena, în anul 798, a patriциului Constantin al lui Boilas, care eventual ar putea fi identificat cu fiul zoapanului Buela, conform obiceiului împăraților bizantini de a acorda titlul de *patricius* unor federați străini, dar creștini. Pentru alți demnitari bizantini cu numele de Boilas cf. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 1958, p. 93.

Deoarece avarii și bulgarii vorbeau limba tûrcă, asemănarea dintre numele zoapanului Buela cu denumirea demnității sau a demnitarilor din anturajul hanului bulgar (Bohilades, Boilas, Boilades) amintiți de Theophanes (p. 436, 11 și 447, 3, 12), nu justifică atribuirea acestui tezaur bulgarilor, mai ales că în stadiul actual al cercetărilor nu se poate dovedi că la protobulgari au existat ateliere în care s-ar fi putut executa astfel de lucrări artistice, cum presupunea N. Mavrodinov în *ArchHung*, XXIX, 1943, p. 224.

se pare că au fost încreștinați de către bizantini, după cum ar rezulta din inscripțiile în limba greacă de pe vasele nr. 9 și 10, ori din folosirea altor vase ale aceluiași tezaur la cultul creștin⁵. Cert este că la sinodul din Niceea, în anul 787, sinod care a restabilit cultul icoanelor, condamnând iconoclasmul, participă episcopul Ursus al avarișianilor (*Ursus Avaritianensium ecclesiae episcopus*)⁶, care semnează actele sinodului pe locul al 73-lea. Existența unui episcopat la avari a fost posibilă numai cu aprobarea caganului sau a unuiia dintre conducătorii avari. De altfel, Suidas⁷, printre cauzele care au contribuit la decăderea puterii avarilor (crimele, beția, morala scăzută etc.), enumeră și facțiunile, adică acapararea puterii de către oameni incompetenți. În izvoarele scrise apusene sînt amintite provinciile avarilor (*provinciae Avarorum*), probabil provincii administrativ-militare asemănătoare cu mărcile carolingiene și themele bizantine, pe care avarii le numeau jupanate. Era firesc să fi existat și la avari o astfel de organizare administrativ-militară, deoarece numai astfel s-ar putea explica dăinuirea îndelungată a caganatului. De altfel, însuși faptul că demnitățile de capcani, tuduni, zoapani sînt atestate și în inscripțiile în limba turecă din Asia, ori în izvoarele scrise chineze arată că avarii aveau aceste demnități încă de pe vremea cînd locuiau la sud de lacul Baical, pînă la granița cu Imperiul chinez⁸. Aceste provincii sau unități administrativ-militare au stat foarte probabil la baza formațiunilor politice autonome din bazinul carpatodunărean, semnalate ca existente pe la sfîrșitul secolului IX și începutul secolului X, cînd pătrund în această zonă ungurii.

Unul dintre izvoarele de bază care relatează pe larg situația politică, economică și socială din bazinul carpatodunărean la sfîrșitul secolului IX și începutul secolului X este cronica lui Anonymus *Gesta Hungarorum*. Despre personalitatea, valoarea istorică, geografică și literară a operei sale s-a scris mult, încercîndu-se totodată identificarea lui cu diverși magiștri, prepoziți sau episcopi, din vremea celor patru regi ai Ungariei care au purtat numele de Bela⁹. Cea mai plauzibilă ni

De asemenea nu este convingătoare recenta încercare de a argumenta pe baza unor toponime istorice că cei doi zoapani Buela și Butaul au fost unguri din secolul X, deoarece exemplele citate nu au nimic comun cu numele celor doi demnitari (cf. G. Hristo — F. Makk — L. Szegfű, în *Acta Historica*, 44, Szeged, 1977, p. 76 sq).

⁵ Faptul că jumătate din vasele ce alcătuiesc tezaurul de la Sinnicolaul Mare sînt ornate cu cruce, ori prin forma lor (potire, patere, căni) erau destinate cultului creștin (cf. vasele nr. 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 21, 22, 23), ar sugera ipoteza că ele făceau parte din patrimoniul liturgic al unei biserici episcopale. Foarte probabil că unele dintre aceste vase au fost dăruite de către împăratul bizantin, cu ocazia încreștinării celor doi zoapani Buela și Butaul (cf. vasele 9 și 10), iar altele au fost comandate unor meșteri constantinopolitani de către cei doi demnitari. De altfel, printre bogatele prăzi în aur luate de către franci de la avari sînt semnalate și potire (*calices*) și cruce masive de aur (cf. *Vita Caroli Magni*, cap. 13). Tot pentru atribuirea tezaurului avarilor pledează și călărețul cu cămașă de zale reprezentat pe vasul nr. 2, deoarece atît izvoarele scrise (*Mauricius*, I, 2, 6; *Miracula Sancti Demetrii*, II, 1—2, 169—170), cît și descoperirile arheologice atestă că avarii foloseau aceste armuri; cf. F. Altheim, *Hunnen*, 2, 1960, p. 276; D. Csallány, *DME*, 1960, p. 17 sq; J. G. Szabó, *HOMK*, 1965, p. 29 sq; V. J. Raspopova, *KS*, 122, 1970, p. 86 sq.

⁶ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, București, 1980, p. 81 sq.

⁷ Suidas, *Lexicon*, p. 483.

⁸ Pentru „*provinciae Avarorum*” semnalate în anii 832, 833, 836, cf. P. Ratkoš, *op. cit.*, p. 192; Pentru demnitarii avari, cf. Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 131 sq, 157 sq, 317 sq.

⁹ Pentru *Gesta Hungarorum*, cf. ed. G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Daco-Rom.*, I, București, 1934, p. 5 sq.; ed. I. Szentpétery, în *Script.Rer.Hung.*, I, Budapest, 1937, p. 15 sq; ed. Gy. Györffy, Budapest, 1977, p. 7 sq. Pentru literatura mai veche

se pare însă identificarea lui Anonymus cu Paul, episcopul Transilvaniei, care a redactat și actul din anul 1181, deoarece numai despre el se precizează într-un document original¹⁰ că a fost și notar al regelui Bela al III-lea (*Paulus mei notarius nunc autem episcopus Ultrasilvanii*).

Din prologul operei sale rezultă că autorul a dobândit temeinice cunoștințe de istoric, fiind un bun cunoscător al izvoarelor latine și grecești, redactând chiar două compendii, care însă s-au pierdut. Din același prolog mai rezultă că această cronică a fost prima încercare de a scrie o istorie a Ungariei, deoarece, dacă ar fi existat o altă cronică mai veche, așa cum au presupus unii istorici moderni, atunci Anonymus, respectiv episcopul Paul, nu și-ar fi asumat acest merit față de prietenul său N..., căruia, „... *viro venerabili et arte litteralis scientie inbuto*”, i-a dedicat lucrarea și care l-ar fi prins repede cu minciuna, mai ales că, se pare, era și un înalt prelat de la Roma¹¹. Datorită demnităților pe care le-a deținut, Paul a avut posibilitatea de a consulta documentele din arhiva cancelariei regale, astfel că el poate fi considerat ca un competent cunoscător al realităților istorice, geografice și etnografice ale regatului arpadian și ale Transilvaniei, iar opera sa poate fi folosită ca o sursă de egală valoare atât pentru unguri, cât și pentru autohtoni, chiar dacă astăzi nu pot fi explicate satisfăcător unele anacronisme din operă¹². Privită în ansamblu, această cronică nu este numai o înșirare de date și evenimente istorice, ci o lucrare bazată pe „... examinarea sigură a documentelor scrise și interpretarea clară a faptelor istorice”, după cum singur precizează autorul în același prolog, de aceea ea cuprinde date și relatări despre evenimente ce lipsesc în alte cronici ulterioare. Din păcate, partea referitoare la secolele XI—XII s-a pierdut, astfel că posibilitatea de a cunoaște opiniile sale despre evenimentele pe care le știa mai bine sau chiar le-a trăit nu o mai avem astăzi în forma originală, ci numai din fragmente păstrate în cronicile ulterioare¹³.

Potrivit relatărilor lui Anonymus, în bazinul carpato-dunărean, la data pătrunderii ungarilor în această zonă (anul 895), existau formațiuni autonome autohtone conduse de câte un duce sau voievod.

Prima țară sau ducat în care pătrund ungurii, după ce trec prin pasul Verczke, este Pannonia, ce se afla sub stăpînirea ducelui Salanus. Întinderea și granițele acestei țări nu sînt precizate, dar ea se afla la vest de Tisa, de la izvoare pînă la Dunăre. Cetatea de reședință a lui Salanus era probabil Titel, dar

referitoare la Anonymus, cf. N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1981, p. 188 sq; S. Brezeanu, în *RevIst*, 37, 1, 1981, p. 1313 sq; M. Rusu, în *RevRIst*, 21, 3—4, 1982, p. 360 sq.

¹⁰ G. Fehér, *Codex Diplom.Hung.*, II, 1829, p. 198 sq; I. Szentpétery, *Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzete*, I, 1923, p. 42.

¹¹ G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 24, 72; Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 26, 78. Pentru ipoteza că a existat o cronică mai veche, redactată pe timpul lui Ladislau I, din care s-ar fi inspirat Anonymus, cf. B. Hóman, în *Rev.Étud.Hongr.*, III, 1925, p. 157 sq; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 11 sq.

¹² Obiceiul episcopilor, inclusiv al papilor, de a semna actele oficiale sau corespondența particulară numai cu inițiala numelui arată că prietenul din tinerețe căruia Paul i-a promis că-i va scrie o genealogie a regilor și nobililor Ungariei avea cel puțin această înaltă demnitate.

¹³ Anonymus (cap. I) amintește despre istoriografiile care au scris *Gesta Romanorum*, citîndu-i atunci cînd vorbește despre Scitia, dar el nu amintește nimic despre o *Gesta Hungarorum* mai veche, în schimb *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Daco-Rom.*, XI, p. 43, amintește despre *Gesta Hungarorum*, din care probabil a copiat pasaje întregi „... *Est autem scriptum in antiquis libris de gestis hungarorum...*”

el stăpînea și alte cetăți: Hung, Zemplun, Borsua, Olpar, Surungrad, Borona etc.¹⁴ Țara era locuită de către slavi, bulgari și vlahi (*Blachi ac pastores Romanorum*). Despre vlahi sau români cronicarul precizează mai departe: „pe dreptate se spune că pămîntul Panoniei ar fi pășunile romanilor, fiindcă și acum romanii pasc pe pășunile Ungariei”¹⁵, deci nu numai în sec. al IX-lea, ci și la sfîrșitul sec. al XII-lea, cînd scria cronicarul, românii trăiau în acea zonă. Despre slavi și bulgari cronicarul precizează în alt loc¹⁶ că au fost colonizați, la îndemnul și cu sprijinul împăratului bizantin, pe teritoriul dintre Tisa și Dunăre, pînă la granița cu ru-tenii și polonii, de către strămoșul ducelui Salanus, care era marele duce sau hanul Bulgariei. Relatările lui Anonymus sînt confirmate de alte cronici. Astfel, în cronica atribuită lui Nestor¹⁷ se spune că locuitorii de pe cursul superior al Tisei erau românii și slavii, care s-au luptat cu ungurii cînd au pătruns în această zonă. *Chronicon Saxonicum*¹⁸ vorbește despre „...pustiurile (pășunile) panonilor și avarilor“ (*Pannoniorum et Avarum solitudines*) (pannoni=romani), pe care le cucerecse ungurii și care se aflau mai degrabă în Cîmpia Tisei decît în Transdanubia. De asemenea, Constantin Porfirogenetul¹⁹ precizează că în sec. al X-lea „...avarii își duceau traiul dincolo de fluviul Dunării unde nu de multă vreme trăiesc viață de nomazi turcii“ (turci=unguri). Deși ducele Salanus, ca vasal și aliat al bulgarilor și bizantinilor, a primit în repetate rînduri ajutor militar de la aceștia, a fost biruit mereu de către unguri, care au reușit să cucerească treptat, la un interval de mai mulți ani, poate chiar decenii, teritoriile stăpînite de Salanus, acesta în final refugiindu-se la Belgrad (*Alba Bulgariae*)²⁰ fără a se putea preciza dacă a devenit sau nu vasal al ungurilor.

Voievodatul sau ducatul lui Menumorut era situat la est de bazinul superior al Tisei pînă la Mureș și pădurea Igfon, către țara Ultrasilvaniei. Era firesc ca și în partea răsăriteană a cîmpiei Tisei să fi locuit aceleași populații, adică români, avari, slavi și eventual bulgari, fapt pentru care Anonymus²¹ arată că armata lui Menumorut era formată din „...soldați adunați în diferite neamuri“. Tot el mai amintește pe cozari (cazari ?, cavari ?), iar alte cronici vorbesc de români și secui ce trăiau împreună avînd aceeași soartă (*Zaculi cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt*)²². Mai tîrziu, în sec. al XIII-lea, după ce secuii au fost colonizați de către unguri în partea de est a Transilvaniei, secuii au luptat alături de românii de acolo împotriva tătarilor²³.

Paralel cu cucerirea unor teritorii din ducatul lui Salanus, ungurii încearcă să pună stăpînire pe unele teritorii ale ducatului lui Menumorut, dar acesta i-a

¹⁴ Anonymus, *op. cit.*, p. 35, 38, 52, 54.

¹⁵ *Idem*, p. 32.

¹⁶ *Idem*, p. 34 sq.

¹⁷ Nestor, *Povest' vremennih let*, cap. VIII, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Daco-Rom.*, 1935, p. 7—8 și ed. V. A. Andronova-Peretz, 1950, I, p. 137.

¹⁸ *Chronicon Saxonicum*, ad a. 890 în A. Gombos, *Catalog. Fontium Historiae*, I, Budapeșt, 1937, p. 216.

¹⁹ Constantin Porfirogenetul, ed. V. Grecu, p. 48.

²⁰ Anonymus, *op. cit.*, p. 53. Probabil că aceste lupte finale ale lui Salanus cu ungurii s-au dat pe timpul țarului bulgar Petru, care a luat în căsătorie pe nepoata împăratului Roman I, deoarece țarul Simeon a fost într-un îndelungat război cu bizantinii (919—927), deci nu putea fi aliat cu aceștia împotriva un-gurilor.

²¹ Anonymus, *op. cit.*, p. 64.

²² Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum*, ed. I. Szentpétery, *Script.Rer. Hung.*, I, p. 164; G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Daco-Rom.*, IV, 1935, p. 37.

²³ *Chronicon Hartinianum*, în A. Gombos, *Catalog. Font. Hist.*, II, p. 1352.

respins inițial dincolo de Tisa. La tratativele lui Menumorut cu solii lui Arpad, acesta le spune să-i transmită ducelui Ungariei regretele sale, că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, dar el nu va ceda din pământul lui nici cît o palmă, deoarece această țară o are moștenire de la strămoșul său, iar acum, grație stăpînului său, împăratul din Constantinopol (Leon VI), nimeni nu poate să-i smulgă țara din mîini²⁴. Se pare însă că îndepărtații aliați nu i-au acordat la timp ajutorul convenit, deoarece ungurii cuceresc cetatea Satu Mare (*castrum Zotmar*) și partea de nord a ducatului pînă la Zaláu (*Ziloc*) și Poarta Meseșului (*Porta Mese-sina*). Timp de mai mulți ani ungurii își îndreaptă atenția spre vest sau în alte direcții și abia după ce cuceresc cetatea Vespem (*castrum Bezprem*) apărată de soldați romani²⁵ și devastează Transdanubia, secuii, care inițial fuseseră supușii lui Menumorut, se aliază cu ungurii, obligîndu-se „... să meargă în prima linie ca să lupte împotriva lui Menumorut”²⁶, participînd astfel la asediul final al cetății Biharia, totodată și reședință a lui Menumorut. După un îndelungat asediu și lupte grele, cetatea este cucerită. Interesant este că, pentru prima dată, cronicarul amintește în cifre pierderile suferite, atît de către soldații lui Menumorut, cît și de către unguri și secui. Pacea se încheie prin căsătoria fiicei lui Menumorut cu Zulta (Zoltan), fiul lui Arpad, dar cetatea Biharia rămîne în continuare în stăpînirea lui Menumorut pînă la moartea sa, deci a fost mai degrabă o alianță matrimonială și politică, decît o ocupare și dominație militară efectivă. După cum rezultă din cronici, ducatul Bihorului va rămîne în stăpînirea primului moștenitor al familiei arpadiene, avînd un regim aparte în comparație cu celelalte teritorii cucerite.

Voievodatul sau ducatul lui Glad (*Gladius*) era în Banat, avînd granițele delimitate de Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați, iar reședința sa era probabil la Orșova (Ursua) sau eventual la Morisena (Cenad). În stăpînirea sa se mai aflau și alte castre ca: Horom (Palanca), Keve (Cuvin), iar pe rîul Timiș se afla o altă cetate încă neidentificată (*Castra metati sunt iuxta vadum arenarum*); în schimb, a fost recent cercetată o cetate din acea vreme, la Tudor Vladimirescu — Arad²⁷. Nu se precizează, cine erau locuitorii ducatului, dar Glad luptă împotriva ungarilor cu ajutorul românilor, bulgarilor și al cumanilor (avari tîrzii ?). Conflictul s-a terminat prin cedarea de către Glad a castrului Keve și cucerirea cetății Orșova. Nu știm dacă Glad a rămas în continuare vasal al ungarilor, dar Anonymus afirmă că unul dintre urmașii lui a fost Ahtum. Despre Ahtum *Legenda Sancti Gerhardi*²⁸ relatează că era un domnitor puternic și bogat, iar țara sa se întindea de la rîul Criș pînă în părțile Transilvaniei și pînă la Vidin și Severin. De asemenea el era federat sau vasal al bizantinilor, iar la Morisena avea o mănăstire cu călugări greci, deci de rit ortodox. Conflictul dintre Ahtum și regele ungar Ștefan I a izbucnit pe motiv că primul vămua în porturile sale de pe Mureș și Tisa plutele ce transportau sarea.

Teritoriul intracarpatic, pe care cronicarul îl numește „*Terra Ultrasilvana*”, era sub stăpînirea lui Gelu, ducele românilor (*dux Blachorum*). Granițele acestui ducat sau voievodat nu pot fi precizate cu certitudine, deoarece din relatările lui

²⁴ Anonymus, *op. cit.*, p. 41.

²⁵ *Idem*, p. 61.

²⁶ *Idem*, p. 63.

²⁷ *Idem*, p. 57; pentru cetatea de la Vladimirescu — Arad cf. M. Barbu — M. Zdroba, în *Ziridava*, X, 1978, p. 110 sq; M. Rusu, *Ziridava*, XII, 1980, p. 165 sq.

²⁸ *Legenda Sancti Gerhardi*, ed. I. Szentpétery, în *Script.Rer.Hung.*, II, p. 489 sq.

Anonymus nu rezultă că întreg spațiul intracarpatic ar fi fost sub stăpînirea lui Gelu. Cetatea de scaun a lui Gelu, situată în apropierea râului Someș, fără a i se preciza numele (*castrum suum iuxta fluvium Zomus positum*)²⁹, a fost recent identificată cu cetatea Dăbîca, unde cercetările arheologice din ultimii ani au scos la lumină fortificații și vestigii arheologice ce pledează pentru această identificare, mai ales că unele faze de construcție și locuire sînt chiar mai vechi decît perioada lui Gelu³⁰. Alte cetăți de pămînt: Morești, Moldovenesti, Moigrad, Cluj-Mănăștur, Șirioara au fost de asemenea cercetate prin săpături arheologice sistematice, timp de mai mulți ani, iar materialul arheologic documentar arată că și ele au fost în funcție în această perioadă de timp³¹. Merită subliniat faptul că dintre voievozii sau ducii amintiți, Anonymus precizează despre Gelu că era român (*quidam Blacus*), iar locuitorii țării erau români și slavi (*Blasi et Sclavi*)³².

Ceea ce i-a determinat pe ungurii conduși de Tuhutum să întreprindă o incursiune în voievodatul lui Gelu a fost fertilitatea solului, bogăția riurilor în nisip aurifer, dar mai ales salințele. Cînd Gelu a auzit că ungurii vor să-i atace țara, s-a grăbit cu armata sa formată din călăreți și pedestrași-arcași să-i întîmpine și să-i oprească la porțile Meseșului, dar aceștia, ocolind probabil fortificațiile de la Moigrad și Ortelec, după ce au traversat pădurile, au ajuns într-o singură zi în Valea Almașului. Aici „...s-au luptat între ei cu înverșunare, dar ostașii ducelui Gelu au fost biruiți și mulți dintre ei omorîți și încă și mai mulți făcuți prizonieri“, după cum relatează cronicarul³³. Retrăgîndu-se spre cetatea sa de scaun, situată lângă Someș, Gelu a fost urmărit de soldații lui Tuhutum și omorît în valea Căpușului. Locuitorii țării, văzînd situația disperată în care se aflau, au făcut pace cu ungurii la Așchileu (Esculeu), alogîndu-l pe Tuhutum drept căpetenie. Se pare însă că înainte de a încheia această pace s-au mai dat și alte lupte, deoarece la cetățile de la Dăbîca, Cluj-Mănăștur și Morești au fost înregistrate distrugerii și avarii ce puteau fi cauzate de repetatele atacuri ale ungarilor și pecenegilor la începutul secolului X³⁴.

O altă formațiune autonomă intracarpatică este semnalată ca fiind țara lui Kulan (*terra Kulan*), pe care o moștenește ginerele său Beliud³⁵. Localizarea și întinderea acestui ducat sau voievodat nu este precizată în cronică, dar recent el a fost localizat în centrul Transilvaniei cu reședința la Alba Iulia, de aceea a fost numit „voievodatul de la Bălgrad—Alba Iulia“³⁶. Cercetările arheologice mai vechi sau recente confirmă această localizare. Astfel, recent s-a dovedit că zidurile castrului roman Apulum au fost reparate și refolosite pînă tîrziu în epoca feudală, iar o necropolă, încă în curs de cercetare, cuprinde mai multe sute de mor-

²⁹ Anonymus, *op. cit.*, p. 45.

³⁰ Șt. Pascu și colab., în *ActaMN*, V, 1968, p. 153 sq.

³¹ P. Iambor — Șt. Matei, în *AIAC*, 17, 1975, p. 291 sq; idem, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 599 sq; M. Rusu, în *Ziridava*, X, 1978, p. 159 sq; idem, în *RevRHist*, XXI, 1982, p. 366 sq.

³² Anonymus, *op. cit.*, p. 44.

³³ *Idem*, p. 45.

³⁴ M. Rusu, *op. cit.*, p. 370 sq.

³⁵ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 21. Numele Kulan derivă foarte probabil de la denumirea türco-persană a măgarului sălbatic (*Equus hemionus hemionus*), răspîndit pe un vast areal din Asia pînă în Europa centrală. Denumirea türacă (kulan = urechi mari) a fost preluată de slavi și de români sub forma kolun sau colun, păstrîndu-se astfel în numeroase toponime, cf. N. Vlassa, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 27 sq.

³⁶ K. Horedt, în *SCIV*, 5, 1954, p. 487 sq; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, 1971, p. 47.

minte din secolele VIII—X, ceea ce evidențiază importanța pe care a avut-o această cetate în perioada respectivă. Faptul că majoritatea mormintelor sînt creștine și numai un procent relativ redus este păgîn (cîteva morminte de incinerare atribuite slavilor și altele, în care lîngă scheletul uman se află și oase de cal, atribuite avarilor) atestă că locuitorii care au folosit această necropolă erau români, slavi și avari. Și la necropolele din zonă: Ciurbrud, Ghiborn, Blandiana, Turdaș, Aiud, Teiuș etc., date de asemenea în secolele VIII—IX, sînt prezente cele trei ctnii, adică românii, slavii și avarii³⁷. Datorită salinelor din zonă (Turda, Ocna Mureș, Ocnișoara), era firesc ca pe parcursul secolelor VIII—IX avarii să fi avut aici un puternic centru, care a continuat să dăinuiască pînă în secolul X.

Pe la mijlocul secolului X ducatul lui Kulan-Beliud se învecina la nord cu ducatul lui Gyula (*dux magnus ei potens*), care stăpînea fostul ducat al lui Gelu. Acest Gyula a fost identificat cu principele Gylas, care în jurul anului 950 a primit de la împăratul Constantin Porfirogenetul titlul de *patricius*, iar pe episcopul Hierotheus l-a trimis să păstorească peste credincioșii din Transilvania, după ce în prealabil a fost uns de patriarhul Theophilactus³⁸. Deci, Gyla era vasal al împăratului bizantin, iar organizarea bisericească depindea de Constantinopol. Pe fiica acestui Gyla, Sarolta, la sfatul și cu sprijinul lui Beliud, a luat-o în căsătorie ducele ungarilor Geysa³⁹, dovedind că la acea dată el nu era vasal al ungarilor. Probabil spre sfîrșitul secolului X fiul acestuia, *Gyla minor* sau *rex Iulus*, cum mai este numit de cronicari, a înglobat ducatul lui Kulan-Beliud în regatul său, deoarece cronicile precizează că la 1002, cînd a avut război cu Ștefan I, el stăpînea întreg regatul Ultrasilvaniei, iar lupta finală s-a dat lîngă Alba Iulia („... ad Albam Transilvanem... munitiones civitatum“)⁴⁰. Deoarece acest Gyla a atacat în repetate rînduri pe unguri și nu s-a lăsat convertit (la catolicism) de neofitul Ștefan I, acesta, după ce îl înfrînge, îl ia prizonier în Ungaria dimpreună cu întreaga familie, unde îl botează cu forță⁴¹, dar fiii lui, Bua și Bucna, vor fi căpeteniile răscoalei din 1046.

Dacă documentația scrisă referitoare la situația social-economică a locuitorilor acestor formațiuni politice prestatale este lacunară, în schimb cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii au adus contribuții substanțiale la reconstituirea cadrului istoric general și la o cunoaștere mai aprofundată a situației demografice. Cartînd descoperirile făcute prin săpături sistematice și sondaje arheologice efectuate pe întreg teritoriul României, constatăm existența a 398 așezări deschise, 30 cetăți și 78 necropole din sec. VIII—IX, precum și a 543 așezări, 51 cetăți și 74 necropole din sec. X—XI. Bogăția și diversitatea materialului documentar scos la lumină de cercetările arheologice și coroborat cu știrile culese din izvoarele scrise permit o nouă interpretare istorică a contextului general în care s-a petrecut apariția și închegarea primelor formațiuni statale românești.

³⁷ M. Rusu, în *AIAC*, 22, 1979, p. 47 sq; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 61 sq; idem, în *Studijne Zvesti*, 16, 1968, p. 103 sq.

³⁸ Cedrenus — Skylitzes, *Historiarum Compendium*, Bonn, 1939, p. 328; Zonaras, *Epitomae Historiarum*, III, Leipzig, p. 484.

³⁹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Popa-Lisseanu, p. 21.

⁴⁰ Anonymus, *op. cit.*, p. 44; *Annales Hildesheimense*, ad a. 1003, în A. Gombos, *Catalog. Font. Hung.*, I, p. 141; *Legenda Sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 389 și 423; *Chronicon Poseniense*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 33 și 36; *Chronicon Henrici de Mûgeln*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 132—148 sq; *Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Fontes Daco-Rom.*, 11, p. 32.

⁴¹ *Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Fontes Daco-Rom.*, 11, p. 33, 43 sq, 46.

O atenție aparte a fost acordată cetăților și fortificațiilor din sec. IX—XI, deoarece studiarea lor permite o înțelegere mai realistă a transformărilor de ordin economic, social și politic petrecute în sinul societății în această perioadă de timp. Astfel, de pildă, numai în spațiul intracarpatic au fost cercetate 15 cetăți, la care mai pot fi adăugate și altele (Feldioara, Glogovăț, Cetatea de Baltă etc.), unde sondajele arheologice nu au furnizat date suficiente pentru o încadrare cronologică mai sigură, deși tehnica de construcție este similară cu a celorlalte cetăți⁴².

Apariția primelor fortificații transilvănene feudale timpurii este, în primul rând, rezultatul transformărilor de ordin economic și social petrecute în sinul populației autohtone. Fără îndoială, la acești factori au contribuit conjunctura istorică favorabilă, precum și repetatele incursiuni sau dislocări ale populațiilor venite din diferite direcții, determinându-i pe autohtoni să-și construiască fortificații, la adăpostul cărora puteau să-și apere avutul și ființa.

În stadiul actual al cercetărilor, ca urmare a observațiilor înregistrate referitor la tehnica de construcție, cetățile transilvănene pot fi împărțite în trei tipuri principale, chiar dacă pentru fiecare tip au fost înregistrate două sau mai multe faze de construcție. Nu putem prezenta amănunțit pentru fiecare cetate în parte observațiile înregistrate referitor la tehnica de construcție, de aceea vom aminti doar principalele elemente de fortificare ce le caracterizează, cu exemplificări concrete.

Primul tip de fortificație constă în unul sau mai multe valuri de pământ în fața cărora uneori se află, iar alteori nu se află o bermă, precum și unul sau două șanțuri de apărare, cu fundul plat sau în formă de albie. Înspre interior, la unele s-a înregistrat un drum de rond pietruit cu lespezi de gresie ori cu pietre de riu. Aproape toate cetățile sînt așezate pe terasele superioare ale văilor, izolînd vârful terasei cu pantele abrupte de restul platoului. La Morești, jud. Mureș, Dăbîca, jud. Cluj și Fundu Herții, jud. Botoșani sînt cîte trei valuri de pământ cu șanțurile corespunzătoare, înglobînd un teritoriu fortificat deosebit de întins, ceea ce oglindește importanța lor strategică, istorică și economică în secolele IX—X. Excepție fac cetățile din cîmpie, Biharia, jud. Bihor, Pincota, Zărand și Vladimirescu, jud. Arad, care, fiind așezate în lunca văilor, au o formă patrulateră, cu cîte un singur val de pământ și șanț de apărare⁴³.

Al doilea tip de fortificație constă dintr-o palisadă complexă, construită într-o tehnică specială, care, în urma unor puternice incendii ce au mistuit scheletul din lemn, a lăsat un strat unitar și compact de pământ ars, cărămiziu. Majoritatea acestor palisade sînt situate în spatele sau chiar pe muchia valurilor de pământ mai vechi. La Morești, Dăbîca, Moigrad și Șirioara însă s-a constatat că palisada era construită și pe laturile care inițial nu fuseseră fortificate cu cîte un val de pământ. În schimb, la Dăbîca, cea de a doua palisadă, cea de la incinta II, a fost construită numai pe latura dinspre platou, fiind în acel punct cea mai veche fortificație, peste care s-a construit ulterior, la sfîrșitul secolului XI, în două etape, un val masiv de pământ căptușit cu birne, iar peste acestea ziduri de piatră înălțate la începutul secolului XIII. La Cluj-Mănăstur, palisada incendiată se supra-pune pe toate laturile peste valul de pământ mai vechi, iar la Vladimirescu—Arad, după cum rezultă din observațiile stratigrafice, se pare că palisada incendiată este mai veche decît valul de pământ, în orice caz amîndouă fazele de fortificare au fost scoase din funcție pe la mijlocul secolului XI, deoarece peste ruinele ce-

⁴² M. Rusu, în *RevRHist*, 1982, p. 371.

⁴³ M. Rusu, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 162.

tății se suprapune un cimitir datat cu monede de la regii Petru, Andrei I și Bela I⁴⁴.

Un grup cu totul aparte îl constituie cetățile de la Slon, jud. Prahova și Moldovenești, jud. Cluj, care au zidurile din blocuri fasonate și cărămizi la Slon, respectiv din blocuri paralelipipedice legate între ele cu scoabe de fier la Moldovenești. Tot la Moldovenești emplectonul zidului este format din blocuri sfărâmate, legate între ele cu mortar de gips indicînd o tehnică de construcție bizantină. De fapt, cele trei tipuri de blocuri fasonate folosite la zidul de incintă al cetății de la Moldovenești sînt identice ca formă și dimensiuni cu cele aflate la cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare din Dobrogea⁴⁵. Construirea cetății de la Moldovenești într-o tehnică bizantină, dimpreună cu alte vestigii de factură bizantină, fragmente de capiteluri, ceramică smălțuită, amfore etc., ar sugera nu numai o influență bizantină, ci poate chiar o dominație politică, dacă ar fi să dăm crezare lui Anonymus (cap. XX), care spune despre Menumorut că era vasal al împăratului de la Constantinopol. De fapt, atît cele două cetăți de la Slon, cît și cetatea de la Moldovenești sînt situate în imediata apropiere a unor importante saline, iar ultima cetate este legată și de exploatarea aurului, deci importanța lor economică era suficient de mare pentru a trezi interesul bizantinilor ca să trimeată meșteri vasalilor lor pentru a construi aceste cetăți. Fenomenul nu este izolat, deoarece și capitala caganatului cazar, Sarkelul, a fost construită tot de către meșteri bizantini⁴⁶. Prezența acestor tipuri de fortificații, care devin treptat tot mai puternice, presupune și existența unei stratificări sociale, precum și o putere economică, militară și politică considerabilă, astfel că primele formațiuni statale românești pot fi comparate cu cele contemporane din alte părți ale Europei, dar mai ales cu cele vecine, în special cu cele ale slavilor. Tot în această grupă ar putea fi încadrate și fostele castru romane de la Alba Iulia, Turda, Cenad, care, după cum rezultă din cronici și documente cît și din cercetările arheologice, au fost reparate și refolosite pe parcursul secolelor XI—XIII⁴⁷.

Reconstituirea și precizarea concretă a tipurilor de obști sătești ce au dăinuit pe teritoriul României la populația autohtonă din acea vreme este dificilă, deoarece atît izvoarele scrise, cît și documentația arheologică sînt lacunare, deci insuficiente. Totuși, este de presupus că în anumite zone au putut dăinui, datorită unor factori obiectivi, reminiscențe ale obștii gentilice influențate într-o oarecare măsură de obștea germană, ori slavă, sau chiar nomadă, astfel că obștea sătească vecinală a autohtonilor a putut îngloba și unele reminiscențe și influențe ale acestora. În unele zone însă, unde tradiția Imperiului roman a fost mai puternică, s-a putut trece direct la obștile teritoriale, atît de caracteristice Imperiului bizantin. Cele două tipuri de așezări, adunate și răsfirate, constatate pe cale arheologică pe întreg teritoriul țării, ar pleda în favoarea coexistenței acestor tipuri de obști sătești, rămînînd ca cercetările viitoare să precizeze mai concret, în care zonă predomină obștile vecinale, respectiv cele teritoriale. Pînă în prezent s-a constatat că la cîmpie, pe văile mănoase, ori în toate zonele cu cernoziom, unde se practica o agricultură pe scară mai largă, erau mai rentabile obștile teritoriale, deoarece bo-

⁴⁴ P. Iambor — Șt. Matei, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 600 sq; M. Barbu — M. Zdroba, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 181 sq.

⁴⁵ K. Horedt, *Contribuții*, p. 136 sq; M. Rusu, în *Apulum*, 9, 1971, 729 sq; P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare, cetatea bizantină*, I, București, 1972, p. 27 sq; M. Comșa, în *Dacia*, 22, 1978, p. 303 sq.

⁴⁶ P. B. Golden, *Khazar Studies*, în *Bibl.Orient.Hung.*, 35, 1980, p. 85 sq.

⁴⁷ M. Rusu, în *RevRHist*, 1982, p. 364 sq.

găția solului în substanțe nutritive permitea cultivarea cerealelor, în special a meiului și a grâului, fără întrerupere. Obștile sătești din aceste zone aveau pe aceeași vatră a satului o continuitate de locuire timp de mai multe secole, după cum o dovedesc cercetările arheologice. În zonele deluroase sau chiar submontane, unde solurile erau mai sărace în substanțe nutritive, era necesară o alternare a terenurilor agricole, astfel că după 2—3 ani parcelele cultivate cu cereale erau lăsate să se înțelenească, fiind destelenite alte loturi pentru agricultură. În aceste zone practicarea asolamentului a dăinuit multă vreme, pînă în epoca feudală, astfel că obștile vecinale, îmbinate cu cele păstorești, erau cele mai adecvate condițiilor pedologice, climatice și geografice în zonele respective.

Cercetările arheologice efectuate atît în așezările fortificate, cit și în cele deschise sau în necropole au furnizat un material documentar suficient de concludent pentru ca, dimpreună cu folosirea știrilor din izvoarele scrise, să încercăm o reconstituire a situației social-economice în acea vreme.

În *Gesta Hungarorum* și în *Legenda Sancti Gerhardi* sînt prezentate demnitățile principale din acea vreme, chiar dacă autorii folosesc uneori termeni uzuali perioadei în care scriu ei, adică secolul XII, influențați fiind și de terminologia latinei medievale. Astfel, conducătorii formațiunilor statale amintite sînt numiți constant duci, termen folosit și pentru conducătorii supremi ai ungarilor (Alenus și Arpad) sau rutenilor (dux Ruthenorum). Același termen de duce îl folosește Anonymus și pentru comitele curial sau pîrcălabul cetății Hung, precizînd că în limba localnicilor acesta se numea *duca*⁴⁸. În schimb, pe hanul sau țarul Bulgariei îl numește marele duce, deosebindu-l ca rang de regii Ungariei (începînd cu Ștefan I) și de împăratul bizantin. Această ierarhizare era conformă societății feudale, în care ducele era vasal al regelui, iar regele vasal al împăratului. Fără îndoială că în sec. IX—X procesul de feudalizare nu era chiar atît de avansat, deși ducele sau voievodul Gelu, de pildă, era comandantul suprem al armatei (*exercitum suum*) și stăpîn deplin al cetății de reședință (*castrum suum*) ori al altora ce făceau parte din ducatul său. Astăzi este greu de precizat dacă comandantul unei cetăți, pe care localnicii, respectiv românii îl numeau *duca*, era stăpîn deplin al cetății respective, inclusiv al teritoriului mai mult sau mai puțin întins ce ținea de ea, sau era numai dregător superior ales, care, pentru funcția militaro-administrativă pe care o deținea, primea în schimb un venit corespunzător demnității sale. Aceste unități teritoriale numite ducate (de români), cnezate (de slavi) sau jupanate (de avari) erau egale în rang cu cetatea de reședință a marelui duce ori voievod sau, eventual, erau dependente de aceasta. Conform relatărilor lui Anonymus, comandantii unităților de armată aliați ducelui Glad, pe care el îi numește duci sau cnezi, erau subordonați acestuia, iar urmașul lui Glad, Ahtum, era un domnitor puternic și bogat care avea subordonați numeroși nobili (*nobiles*) stăpînitari de moșii întinse (*allodia*) și curți proprii (*curiae*). El era de asemenea stăpîn peste numeroase herghelii de cai, cirezi de vite și turme de oi, îngrijite de păstori (*pastores*), iar o roabă (*ancilla*) măcina făina cu o rișniță⁴⁹. Armata era formată din călăreți (*equites*) și pedestrași (*pedites*), recrutați, fără îndoială, din obștile sătești libere. La aceste categorii mai putem adăuga pe diverșii meșteșugari: mineri, fierari, argintari, dulgheri, pielari, olari etc., atestați indirect prin numeroase descoperiri arheologice. De asemenea, nu trebuie uitați plutașii și cărăușii ce transportau sarea la mari distanțe, precum și negustorii care

⁴⁸ Anonymus, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁹ *Legenda Sancti Gerhardi*, în *Script.Rer.Hung.*, II, p. 484 sq. 489 sq.

vehiculau o serie întreagă de bunuri, atât străine, cât și autohtone⁵⁰. Pentru a exemplifica diversitatea și măiestria meșteșugarilor din acea vreme, este suficient să amintim marile depozite descoperite pe cale arheologică de la: Bîrlogul, Curcani, Dragosloveni, Grumezoaia, Radovanu etc.⁵¹, cuprinzînd sute de unelte, arme, piese de harnașament etc., sugestivă ilustrare a diverselor meșteșuguri și îndeletniciri practicate. Necropolele și așezările cuprind, de asemenea, ca inventar arheologic, diferite unelte și arme, obiecte de podoabă din aur, argint, bronz, plumb, sticlă, os etc., monede și alte produse, ce oglindesc un înalt stadiu de dezvoltare a culturii materiale⁵².

Sugestivă și interesantă este similitudinea dintre iobagii cetății (*iobagiones castrii*), atestați documentar doar în documentele din sec. XII—XIII⁵³, și stratioții bizantini, deoarece și unii și alții, în schimbul loturilor de pămînt pe care le aveau în folosință, erau obligați să participe la război în caz de pericol, apărînd cetățile de care aparțineau, ori să le vegheze sau să le repare în timp de pace. Deoarece acești iobagi ai cetăților sînt amintiți numai în legătură cu cetățile regale, reședințe de comitat, atestate documentar pe teritoriul Transilvaniei în secolul XII: Crasna și Dăbîca la 1164, Solnoc la 1166, Cluj și Alba Iulia la 1177⁵⁴, ni se pare firesc ca ei să fie o moștenire mai veche din secolele precedente, deoarece cercetările arheologice au demonstrat că la cetățile comitatense de la Dăbîca, Alba Iulia, Cetatea de Baltă, Biharia, Arad, Cenad, sub fortificațiile din secolul XII, există altele mai vechi, care încep în unele cazuri încă din secolul IX⁵⁵ (cetățile Crasna, Solnoc, Satu Mare etc. nu au fost încă cercetate prin săpături arheologice sistematice). Probabil că loturile cultivabile primite în folosință de către iobagii cetății din pămîntul cetății (*terra castrii*) erau de mărimi variabile, în funcție de gradul pe care îl aveau respectivii în armată (soldat, decurion, centurion). După năvălirea tătarilor din anul 1241, nobilimea și biserica, profitînd de situația precară a regatului, încearcă și reușesc treptat să acapareze pămînturile iobagilor, aservindu-i cetății; numai puțini dintre aceștia, datorită unor merite speciale, au fost înnobilați, primind moșia respectivă în stăpînire ereditară⁵⁶. În Imperiul bizantin, acest proces de aservire a stratioților s-a petrecut mai repede, desăvîrșindu-se spre sfîrșitul secolului XI și începutul secolului XII, cu toate că stratioții s-au răscolat în repetate rînduri, cum au făcut-o și cei din cetățile de la Dunărea de Jos în anii 1072—1074 și 1087, perioadă în care ei au avut o autonomie politică și militară totală față de imperiu⁵⁷.

⁵⁰ P. Iambor, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 75 sq.

⁵¹ I. Nania, în *Stud.Com. Pitești*, 2, 1969, p. 117 sq; M. Comșa și colab., *SCIV*, 20, 1969, p. 425 sq și 621 sq; D. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1968, p. 108 sq; J. Henning, în *Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit*, Berlin, 1982, p. 531 sq.

⁵² A. Dankanits — I. Ferenczi, în *Materiale și cercetări arheologice*, 6, 1959, p. 605 sq; D. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI*, Iași, 1981, p. 43 sq.

⁵³ *DIR*, sec. XI—XIII, vol. I, 1951, p. 49, 54, 60 sq, 65, 69 sq, 71, 94 sq, 134, 191, 318 sq; *DIR*, sec. XIII, vol. II, 1953, p. 72 sq, 112 sq, 176 sq, 216 sq; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 308 sq.

⁵⁴ *DIR*, sec. XI—XIII, vol. I, p. 3, 4, 6, 8; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 131 sq.

⁵⁵ M. Rusu, în *RevRHist*, p. 164 sq.

⁵⁶ *DIR*, sec. XIII, vol. II, p. 99, 105 sq, 189 sq, 242, 309 sq, 350.

⁵⁷ Attaliates, *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn, 1853, p. 204 sq; *Skylitzes*, ed. N. Tsokaris, Thessalonik, 1968, p. 166; Zonaras, *Epitomae Historiarum*, XVIII, 7, 3, ed. Büttner — Wobst, Bonn, 1897, III, p. 713 sq; N. Ș. Tanașoca, în *RevRHist*, XXII, 1973, p. 61 sq.

Despre o organizare ecleziastică a formațiunilor statale amintite, știrile scrise sînt sîrace și incidentale; în schimb, cercetările arheologice scot la lumină mereu alte biserici din această vreme, iar necropolele, prin ritul de înmormîntare și inventarul pe care îl au, sînt în cea mai mare parte creștine.

*Legenda Sancti Methodii*⁵⁸ relatează că la slavii moravieni au venit misionari înainte de misiunea fraților Chiril și Metodiu, din anul 863, „... de la vlahi, greci și nemți”; deci, alături de bizantini și carolingieni, și românii au contribuit la încreștinarea slavilor. Pentru a trimite astfel de misionari, erau necesari preoți care să fi cunoscut și limba slavă. Probabil că după episcopul Ursus au urmat și alți episcopi, despre care astăzi nu avem știri concrete, dar este evident că trimiterea unor misionari trebuia să fie organizată de un episcop, așa cum a făcut-o și episcopul Virgilius din Salzburg, cînd a trimis misionari la carantani și bavarezi⁵⁹. Dealtfel, legăturile dintre români și moravieni au continuat, deoarece o știre tîrzie, relatată de Stridowski în *Sacra Moravia*⁶⁰, arată că printre ucenicii lui Chiril și Metodiu, care au răspîdit învățătura lor în alte părți, se afla și Zandov în Dacia și Moznopon în munții vlahilor, de la care probabil românii au adoptat și alfabetul chirilic.

Izvoarele scrise bizantine relatează că în jurul anului 950 prințul Gylas a primit titlul de *patricius*, iar episcopul Hieroteus a fost foarte probabil însoțit de preoți, diaconi și călugări care depindeau de patriarhia din Constantinopol⁶¹. La mănăstirea Sfîntului Ioan Botezătorul din orașul Morisena (*urbs Morisena* = Cenad), în jurul anului 1000, se aflau un stareț și călugări greci (deci care aparțineau de Constantinopol), iar a treia parte din locuitorii orașului Morisena slujeau mănăstirii și călugărilor⁶². Deci exista o organizare bisericească, cu toate implicațiile ei, chiar dacă știrile scrise sînt atît de sîrace.

În concluzie, credem că, datorită condițiilor social-economice și politice specifice și procesului de feudalizare destul de avansat în care se aflau formațiunile autonome prezentate mai sus, ele pot fi considerate ca formațiuni statale feudale începătoare, ce și-ar fi urmat o evoluție firească, dacă nu ar fi fost înglobate treptat și în timp destul de îndelungat în regatul arpadian⁶³.

Înainte de a încheia, doresc să amintesc în treacăt răscoala din anul 1046, condusă de Bua și Bucna, fiii ducelui Gylas al Transilvaniei. Această răscoală, pornită inițial dintr-un motiv politic clar, acela de a alunga pe regele Petru și suita sa, a ajuns în final, datorită revendicărilor economico-sociale, să evidențieze și rivalitatea dintre partizanii catolicismului și păgînismului. Telul răsculaților, numiți de cronicari cînd eretici, cînd păgîni, era: „... să fie uciși episcopii, și clerul, să fie omorît dijmuitorul, să se reia legea păgînă, să se șteargă orice fel de dări și împreună cu nemții și latinii lui Petru să le piară pe veci amintirea”⁶⁴. Într-adevăr, răsculații reușesc să omoare trei episcopi (Gerhardus, Bestricus și Buldus), precum și alți demnitari laici, iar pe regele Petru, după ce-i omoară suita, îl orbesc conform obiceiului de a pedepsi pe uzurpatorii de tron,

⁵⁸ T. Lehr-Splawinski, *Zywoti Konstantina i Metodego, Poznań*, 1950, p. 106.

⁵⁹ *Conversio Bogoariorum ed Carantanorum*, 5, 7, ed. Milko Kos, Ljubljana, 1936, cf. Szádeczky-Kardoss, *op. cit.*, p. 102.

⁶⁰ Studowski, *Sacra Moravia Historia sive vita S.S. Cyrillii et Methodii*, Saltzbach, 1770, p. 231.

⁶¹ Cedrenus — Skylitzes, *Historiarum Compensium*, Bonn, 1939, p. 328; Zonaras, *Epitomae Historiarum*, III, Leipzig, p. 484.

⁶² *Legenda Sancti Gerhardi*, cap. VIII, în *Script.Rer.Hung.*, II, p. 482 ss.

⁶³ *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Popa-Lisseanu, p. 61, 65, 75.

⁶⁴ *Idem*, p. 43.

cum fusese el considerat de către răsculați. În locul lui a fost ales ca rege Andrei I, care însă curînd după încoronare a interzis practicarea păgînismului și probabil și a ortodoxismului, de aceea cronicarul subliniază că el a mai fost supranumit *catholicus*⁶⁵.

Dar, curînd după urcarea pe tron a regelui Bela I, „...toți țărani și robii cu întreaga gloată din Ungaria“ s-au răsculat din nou, venind în capitala țării, la Alba, deși regele a încercat să ușureze poporul de servituți, scutindu-l de prestațiile obișnuite și de datoriile bănești mai vechi. Răsculații, prin reprezentanții lor, cereau regelui: „Permite-ne să trăim în ritul păgîn al părinților noștri, să omorîm cu pietre pe episcop, să strangulăm pe preoți, să spînzurăm pe perceptori, să dărîmăm bisericile, să spargem clopotele“⁶⁶. Regele a reușit cu ajutorul soldaților să omoare căpeteniile și o parte din răsculați, potolind astfel revolta.

Am semnalat în treacăt aceste răscoale nu numai pentru că unele dintre căpetenii și o parte dintre răsculați erau locuitori ai formațiunilor autonome prezentate, ci mai ales pentru a evidenția și mai mult importanța primelor răscoale țărănești, de la a căror izbucnire au trecut peste 1000 de ani. Numărul mare al țărănilor și robilor care au participat la răscoală, revendicînd desființarea dărilor și stîrpirea dijmuitorilor sau perceptorilor — mai mult străini aduși de regele Petru —, arată clar, care era de fapt scopul răscoalei. La nemulțumirile de ordin economico-social s-au adăugat și cele de ordin religios, care se pare că au devenit deosebit de acute după sciziunea dintre Constantinopol și Roma, în anul 1054. Faptul că în repetate rînduri răsculații sînt numiți de către cronicari cînd eretici, cînd păgîni arată că atît ortodocșii, cît și cei de curînd convertiți la catholicism erau nemulțumiți, mai ales de dijmele pe care le pretindea clerul catolic, de aceea și răzbunarea răsculaților a fost aspră. Omorîrea a trei episcopi catolici, precum și a altor demnitari laici, mai ales din suita regelui Petru, arată, care a fost de fapt ținta răsculaților. Studiarea mai aprofundată a acestor răscoale, dimpreună cu întreg contextul istoric contemporan, ar putea aduce o înțelegere mai clară, mai realistă a evenimentelor istorice petrecute în această perioadă de început a relațiilor feudale din bazinul carpato-dunărean.

MIRCEA RUSU

⁶⁵ *Idem*, p. 46.

⁶⁶ *Idem*, p. 52.